

AHLÂK-ı ALÂÎ

(أخلاق علانی)

Kınalızâde Ali Efendi'nin

(ö. 979/1572)

Türkçe ahlâk kitabı.

Kınalızâde, 1564 yılında Şam'daki kadılık vazifesi sırasında kaleme aldığı eserini, o zamanlar Suriye beylerbeyi olan Semiz Ali Paşa'ya ithaf etmiş, Ali adının "yükseklik, yücelik" anlamındaki **alâdan** türediğini göz önünde tutarak kitabına *Ahlâk-ı Alâî* adını verdiğini belirtmiştir (*Ahlâk-ı Alâî*, s. 10). Müellifin ifadesine göre, "hikmet-i ameliyye (ahlâk felsefesi) üzerine bir telif" olan eser, bir mukaddime ve üç bölüm halinde düzenlenmiştir. Mukaddimede, ahlâk felsefesi alanına giren konular, ahlâk ilmi ile ilgili terimler, ahlâk ilminin faydaları, amelî ve nazarî ahlâk, ruh ve terbiye meseleleri üzerinde durulmuştur. Bu kısım, insanın "eşref-i mahlûkât" olduğuna dair bir bahisle son bulur. "İlm-i ahlâk" a ayrılan birinci bölüm ferdî ahlâk meselelerini ele alarak huy çeşitleri, faziletler, faziletlerin elde edilmesine engel olan ruh hastalıkları (reziletler), bunların tedavi usulleri, lisan terbiyesi ve konuşma âdâbını konu edinmiştir.

İkinci bölüm aile ahlâkına (ilm-i tedbîr-i menzil) ayrılmıştır. Kınalızâde bu bölümde müslüman Türk ailesinin kuruluşu, aile reisinin görevleri, küçükten büyüğe doğru aile fertlerinin hak, vazife ve mesuliyetleri hakkında bilgi vermiş, ailede terbiye usullerini örneklerle anlatmıştır. Aile müessesesine son derece önem veren müellif, bu bölümün "ehl ü iyâl terbiyesi" kısmında, evin düzenini ve aile huzurunu bozabileceği düşüncesinden hareketle, **taaddüd-i zevcât*** hakkında ihtiyatlı bir ifade kullanmakta ve şu tavsiyede bulunmaktadır: "Erkek, evinde, tende can gibidir. Nitekim iki bedene bir can olmadığı gibi iki eve de bir erkek yakışmaz."

Üçüncü bölüm devlet idaresi ve siyasi ahlâk (ilm-i tedbîr-i medîne) ile ilgilidir. Bu bölümde müellif, Türk milletinin asırlardır içinde yaşadığı ve yaşattığı devlet modelini anlatmaktadır. Mülkün korunması ve adaletin hâkim kılınması, devlet reisinin vasıf ve görevleriyle devlet adamlarının seçiminde uyulması gereken kurallar, devletin halk ile münasebeti, ordunun gücü vb. konular bu bölümün önemli mevzularıdır. Eserin bu son kısmında adalet kavramı üzerinde ısrarla durulduğu görülür. Bölüm

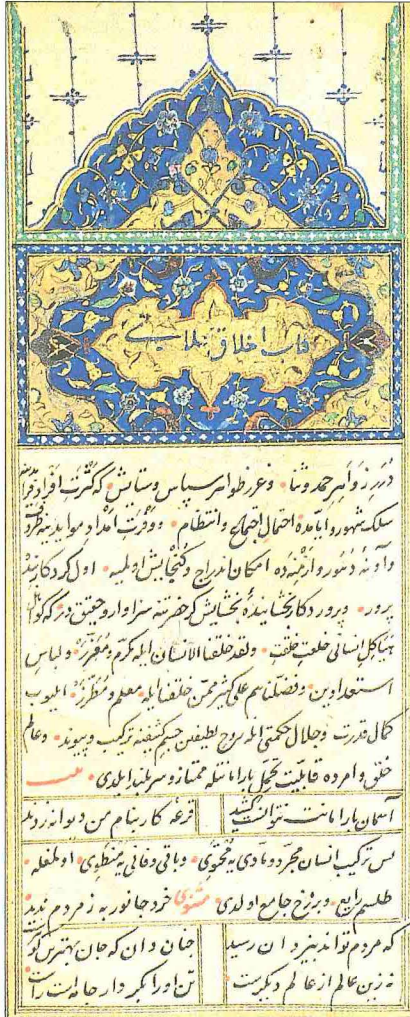
mün sonuna eklenen adalet dairesi şeması ile devlet-ordu-halk (reâyâ) bütünleşmesine işaret edilmekte, mülkün ancak adaletle ayakta durup devam edebileceği anlatılmak istenmektedir. Eserin sonunda, Eflatun ve Aristo'ya ait olduğu söylenen bazı öğütlere yer verilmektedir.

Tefsir, hadis, fıkıh, edebiyat, felsefe ve ahlâk konularını, Batı'da Aristo'yu, İslâm dünyasında Fârâbî, İbn Miskeveyh, Gazzâlî, Nasîrüddîn-i Tûsî, Celâleddin ed-Devvânî, Hüseyin Vâiz el-Kâşîfî gibi müelliflerin ahlâkla ilgili eserlerini çok iyi bilen Kınalızâde'nin bu kitabını sadece bir emirler ve yasaklar kitabı saymak mümkün değildir. Ayrıca söz konusu eser, iddia edildiği gibi kendisinden önce yazılan ve çoğu Farsça olan eski ahlâk kitaplarının bir tercümesi veya bun-

lardan yapılan bir derleme de değildir. Aksine, *Ahlâk-ı Alâî* İslâm ahlâkının gelenekçi, felsefî ve tasavvufî ekollerinin bütün ünlü temsilcilerinin fikirlerinden faydalanılarak meydana getirilmiş, dili, üslûbu, metodu ve tertibiyle sahasında şöhret bulmuş bir eserdir. Kitabın başındaki ifadelerden anlaşılabacağı üzere müellifin en büyük arzusu, *Ahlâk-ı Nâşîrî*, *Ahlâk-ı Celâlî* ve *Ahlâk-ı Muhsinî* gibi Farsça eserler dışında Türkçe bir ahlâk kitabı yazmak ve bunu müslüman Türk milletine armağan etmektir. Gerçekten de geniş bir İslâmî kültüre dayanan, ilmî ve edebî ağırlığa sahip bulunan *Ahlâk-ı Alâî*, daha sonra yazılan Türkçe ahlâk kitaplarının hemen hemen hepsine kaynak olmuştur. Müellif, diğer eserlerinde olduğu gibi *Ahlâk-ı Alâî*'de de ağır bir üslûp kullanmış, zaman zaman secili ifadelere yer vermiştir. Eserin bu özelliğini, okunup anlaşılmasını güçleştiren bir âmil olarak kabul etmek mümkündür. Bununla beraber Kınalızâde mücerret ahlâk konularını işlerken nazarî bilgileri, çoğu mevzusu olan kıssalarla müşahhas hale getirmiş, Farsça mesnevîler, Arapça şiirler, Türkçe kıta ve beyitlerle eserini süsleyip güzelleştirmeyi başarmıştır. Müellifin nazarî konulara bir tarzda yaklaşması, ayrıca dilinin Türkçe olması, *Ahlâk-ı Alâî*'yi son zamanlara kadar Osmanlı mektep ve medreselerinde okutulan ahlâk dersleri için esas kabul edilen meşhur ve yaygın bir kitap haline getirmiştir. Türkiye'de ve diğer İslâm ülkelerindeki kütüphanelerde eserin pek çok yazmasının bulunması da ona gösterilen ilginin önemli bir delili olarak değerlendirilmelidir.

Birçok yazma nüshası mevcut olan *Ahlâk-ı Alâî*'nin müellif nüshasının nerede olduğu bilinmemektedir. F. Babin-ger'in *Ahlâk-ı Alâî*'ye ait müellif nüshasının Râgıb Paşa Kütüphanesi'nde (nr. 820/966) bulunduğu dair iddiası gerçeği yansıtmamaktadır (bk. İA, VI, 710). Eser bir defa basılmıştır (Bulak 1248). Bir cilt içinde üç kitap halinde yapılan bu itinasız baskı toplam 415 sayfadan ibarettir (birinci kitap 236, ikinci kitap 127, üçüncü kitap 52 sayfa). *Ahlâk-ı Alâî* bazı müellifler tarafından ihtisar edilmiştir. Bunlar arasında, Osmanzâde Ahmed Taîb'in (ö. 1137/1724), İstanbul'un çeşitli kütüphanelerinde nüshaları bulunan (meselâ bk. İÜ Ktp., TY, nr. 1697; İÜ Ktp., Müze Kısmı, nr. 60; Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 647) *Hülâsa-tül-ahlâk*'ı ile Yağlıkzâde Ahmed Ri-

Ahlâk-ı Alâî'nin ilk sayfası (Râgıb Paşa Ktp., nr. 820/966)



fat Efendi'nin (ö. 1894), önce *Bergüzâr* (Hanya 1291), daha sonra da *Bergüzâr-ı Ahlâk* (İstanbul 1315, 1318) adıyla yayımlanan eserleri sayılabilir. *Ahlâk-ı Alâî*'nin Batı dillerine tercüme edildiği de bilinmektedir (bk. İA, VI, 710). Latin harfleriyle de iki ayrı cilt halinde ve bazı konuları kısaltılmak suretiyle sadeleştirilerek yayımlanmıştır; Hüseyin Algül tarafından neşre hazırlanan I. cilt (İstanbul 1974), mukaddime ile birinci bölümü, Ahmet Kahraman'ın yayımladığı II. cilt ise (İstanbul, ts.) diğer bölümleri ihtiva etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî*, Bulak 1248; Kınalızâde, *Tezkire*, II, 652-691; *Osmanlı Müellifleri*, I, 400-401; III, 61; Bursalı Mehmed Tâhir, *Ahlâk Kitaplarımız*, İstanbul 1939, s. 26; M. Ali Aynî, *Türk Ahlâkçıları*, İstanbul 1939, s. 83-86; Ferid Kam, "Kınalızâde Ali Çelebi", *DEFM*, I/4 (1332), s. 357-379; Yusuf Ziyâ, "Kınalızâde Ali Efendi'nin Terbiye Te-lâkkisi", *Mihrab*, sy. 4, İstanbul 1340, s. 100-105; Celâl Saraç, "Ahlâk-ı Alâî", *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, I, Ankara 1959, s. 19-28; Ağâh Sırrı Levend, "Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız", *TDAY Belleten* 1963, Ankara 1964, s. 97; Abdülhak Adnan-Adıvar, "Kınalızâde", *İA*, VI, 709-711; Abdülkadir Karahan, "Osman-Zâde Tâib", *İA*, IX, 456; Hasan Aksoy, "Ahlâk-ı Alâî", *İBA*, I, 107-108.



AHMET KAHRAMAN

AHLÂK-ı CELÂLİ

(أخلاق جلالی)

Celâleddin ed-Devvânî'nin

(ö. 908/1502)

ahlâk felsefesiyle ilgili Farsça eseri.

Kelâm, felsefe ve tasavvuf âlimi Celâleddin ed-Devvânî'nin, Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın isteği üzerine oğlu Sultan Halil için (ö. 882/1477) kaleme aldığı ve *Levâmî'ul-ışrâk fî me-kârimi'l-ahlâk* adını verdiği eser, sonraları *Ahlâk-ı Celâli* diye tanınmıştır. Nâsîrüddîn-i Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsîrî*'sinde sonra Farsça ahlâk kitaplarının en meşhuru olup Devvânî'nin en beğenilen eseridir. *Ahlâk-ı Celâli*, başlıkların değişik olması, yapılan bazı ekleme ve çıkarmalar, kendine has ifade tarzı istisna edilirse, şekil ve muhteva yönünden *Ahlâk-ı Nâsîrî*'nin bir kopyasıdır. Bu sebeple ahlâk psikolojisi bakımından büyük ölçüde Tûsî vasıtasıyla İbn Miskeveyh'in *Tehzîbü'l-ahlâk*'ına, tasavvufî düşünceler açısından Gazzâlî'nin *İhyâ'ü'l-ûlûmî'd-dîn*'ine, devlet ve siyaset ahlâkı konularında Fârâbî'nin *el-Medînetü'l-fâzıla* ve *es-Siyâsetü'l-medeniy-ye*'sine dayanır.

Eser, bir mukaddime ile üç bölümden meydana gelmiştir. "Tehzîbü'l-ahlâk" başlığı altında ahlâkın düzeltilmesi ve güzelleştirilmesi konusuna ayrılan ilk bölüm, on "lem'a"dan oluşur. "Tedbîrül-men-zil" başlıklı aile ahlâkı ve idaresinin işlendiği ikinci bölüm altı lem'a, "Siyâsetü'l-müdûn" adlı siyasî ve sosyal ahlâk konularının işlendiği üçüncü bölüm ise yedi lem'adır. *Ahlâk-ı Celâli*'nin sonunda Eflâtun, Aristo ve diğer bazı filozofların hakîmane öğütlerini ihtiva eden ifadeler bulunur.

Selefleri İbn Miskeveyh ve Tûsî gibi, Devvânî de dünya hayatının düzeni için üç şeyin gerekli olduğunu belirtir: Kanun, siyasî yönetici ve servet. Ona göre kanun şeriattır; siyasî yönetici (imam) ise insanları her bakımdan mükemmel olmaya sevkedebilecek kabiliyette seçkin kişidir. O, Allah'ın yeryüzündeki halifesi ve Peygamber'in vekilidir. Fârâbî'nin faziletli olan ve olmayan ülke (medîne) ayırımı *Ahlâk-ı Celâli*'de de yer alır. Adaletin hüküm sürdüğü faziletli ülkede rütbe ve mevkiiler ehliyet ve liyakat esasına göre dağıtılmalıdır. Âdil bir yönetimde her insan kabiliyetine göre ulaşabileceği en yüksek mertebeye çıkabilir. Âdil olmayan iktidar ise baskıya dayanır. Devvânî'ye göre toplum âlimler, askerler, tüccar-sanatkar-ışçılar ve çiftçilerden oluşan dört zümreye ayrılır. Eserde insanlar, daha önce Gazzâlî'de görüldüğü üzere, ahlâkî tabiatları ve eğitime yakınlıkları bakımından beş zümreye ayrılmıştır: Tabiatları tamamıyla iyi olup iyiliği yaşatma kudretinde olanlar, iyi tabiatlı olmakla birlikte tesir gücü olmayanlar, iyilik ve kötülüğü eşit derecede müsait tabiatlılar, kötü olmakla birlikte başkalarına kötü tesiri olmayanlar, kötü ve tesirli olanlar.

Sanatlı ve ağıdalı bir dille yazılmış olan eser, İran'da ve İran dışında birçok defa basılmış (bk. Nefîsî, I, 267), ayrıca W. T. Thompson tarafından İngilizce'ye çevrilmiştir (*Practical Philosophy of the Muhammadan People*, London 1839; Lahor 1895).

BİBLİYOGRAFYA :

Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, Leknev 1334 hş.; Ethé, *Târîh-i Edebiyyât*, s. 268; Rızâzâde Şafak, *Târîh-i Edebiyyât-ı İran*, Tahran 1341, s. 358; Nefîsî, *Târîh-i Nazm u Nesr*, I, 267; Zehrâ-yı Hânleri (Kiyâ), *Ferheng-i Edebiyyât-ı Fârsî*, Tahran 1348 hş., s. 38; Münzevî, *Fihrist*, II/2, s. 1672-1675; Hânâbâ, *Fihrist*, I, 135; Safâ, *Edebiyyât*, IV, 475; Muammer Eroğlu, "Devvânî", *İA*, III, 566; Ann K. S. Lambton, "al-Dawânî", *El²* (Fr.), II, 179-180; G. M. Wickens, "Aklâq-e Jalâli", *Elr.*, I, 724.



M. NAZİF ŞAHİNOĞLU

AHLÂK-ı CEMÂLİ

(أخلاق جمالی)

Yaşadığı dönemde
Cemâlî olarak anılan
Cemâleddin Aksarâyî'nin
(ö. 791/1389)
kaleme aldığı
Türkçe ahlâk kitabı
(bk. CEMÂLEDDİN AKSARÂYÎ).

AHLÂK-ı MANSÛRÎ

(أخلاق منصورى)

Sadreddin eş-Şîrâzî'nin oğlu
Gıyâseddin Mansûr'un
(ö. 948/1541-42)
ahlâka dair Farsça risâlesi.

Zamanının en büyük âlimlerinden olup, Arapça ve Farsça birçok kitap yazmış bulunan Gıyâseddin Mansûr'un bu eseri, onun "Câm-ı Cihannümâ" adını verdiği, ancak yazmaya muvaffak olmadığı büyük bir felsefe ansiklopedisinin üçüncü faslının ilk risâlesidir. Bu hususu yazar *Ahlâk-ı Mansûrî*'nin mukaddimesinde açıkça belirtmektedir.

Eser "mecelle" adı altında iki ana bölüme ayrılmaktadır. İnsanın mahiyeti ve iki cihan saadetini elde etme konularına tahsis edilen birinci ana bölüm, müellifin "tecelliye" adını verdiği dört alt bölümden oluşur. Birinci alt bölümde "mücerred nefis" in mahiyeti ve "rûh-i a'zam", ikincisinde insanın anatomisi, üçüncüsünde insanın "halîfe-i rahmân" oluşu ve dördüncüsünde de mutluluğa ulaşmanın yolları anlatılmaktadır. Bu ana bölümde tasavvufî görüşlere de yer verilmiş ve bu görüşler Mevlânâ'dan alınan bazı beyitlerle izah edilmeye çalışılmıştır.

Ahlâk güzelliğine, insanın yaratan ve yaratılanlarla münasebetine tahsis edilen ikinci ana bölüm de üç alt bölüme ayrılmıştır. Birinci alt bölümde bilginlerin ahlâk hakkındaki düşüncelerine temas edilmekte, ikincisinde hükümdarların faziletleri ve yönetimleri sırasında uymaları gereken kurallar ve üçüncüsünde de ruh sağlığının korunması konuları işlenmektedir. Ayrıca eserin sonunda ilâhî aşktan bahseden kısa bir hâtime yer almaktadır.

Henüz basılmamış olan *Ahlâk-ı Mansûrî*'nin Türkiye'de (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3521/9, vr. 216-255), İran'da ve Avrupa kütüphanelerinde birçok yazma nüshası vardır.